

A= 13633

Ühest suurjutustajast ja tema toodangust.

R. Viidalepp.

1. Eelmärkus. — Eesti Rahvaluule Arhiivi kogud sisaldavad eesti rahvatraditsiooni väga rikkalikul määral: umbkaudsetes arvudes 165.000 rahvalaulu, 120.000 lastelaulu, 7.000 loodushäälte seletust, 30.000 mängu ja tantsu, 127.000 vanasõna ja kõnekäändu, 83.000 mõistatust, 67.000 rahvajuttu, 235.000 p. uskumusi ja kombeid ja 19.000 rahvaviisi (tuhandeid rahvalaule ja -jutte leidub peale selle veel erakogudes). Kuid rahvatraditsiooni edasikandjate, rahvalaulikute ja jutustajate kohta on vanemates kogudes võrdlemisi vähe teateid; alles hilisemais korjandustes on korjajailt hakatud järjekindlamalt nõudma andmete juurdemärkimist, kellelt materjal saadud, ning üsna viimaseaegne üritus on tähtsamate laulikute ja jutustajate elulugude kogumine. Siiski on mitmed andekamad rahvalaulikud saanud juba endi elupäevil kuulsaks ja nende kohta on üht-teist avaldatud ka trükisõnas¹. Vanades rahvalauludes on nähtud ühte meie omapärasemat kultuuripärandit ja on siis ka selle väljapaistvamaid edasikandjaid rohkem tähele pandud ja hinnatud. Eesti Vabariigi päevil on mõnele vanale rahvalaulikule makstud riigi poolt isegi rahalist toetust. Kuid jutustajad on lau-

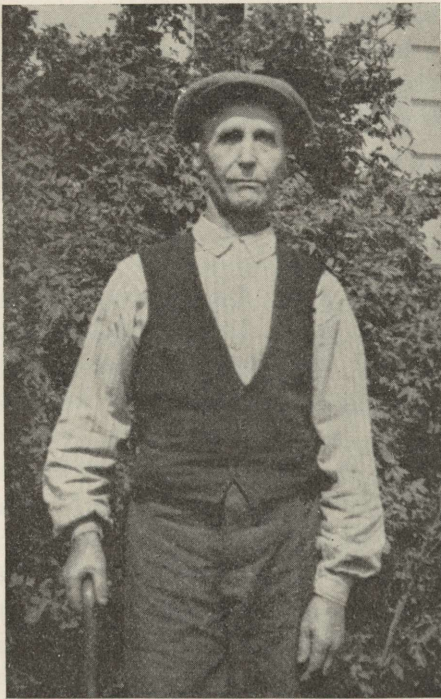
¹ Dr. M. Weske Über eine estnische Sängerin. Neue Dörpt. Zeitung 1875, nr. 51 ja Sitzungsber. d. GEG 1875, 17—25; A. O. Väisänen Seto lauluimä' ja näide johustise' laulu'. Kodutulõ', Setu lugõmiku II osa (Tarto 1924) 5—36; P. Voolaine Setu lauluema Vabarna Anne „Peko (Pekolanõ)“. Eesti Kirjandus 1928 6 jj.; E. d. T.-u Mälestisi ühest rahvalaulikust. Helme-Tõrva Elu 1929, nr. 41; De Valle Laulik Liisu Jõgi. Järva Uudised 1929, nr. 28, Viljandi Uudised 1929, nr. 29; H. Tampere Eesti rahvaviiside antoloogia I (Tartu 1935) 20 jj.

likute kõrval jäänud hoopis varju; neid on peetud nagu vähem-tähtsaks ega ole nende kohta eraldi sõna võetud. Tõepoolest on meil suurlaulikute kõrval olnud kindlasti ka suurjutustajaid, kes meie rahva proosarepertuaari on põlvest põlve säilitanud ja edasi arendanud. Asjaolud, et rahvajuttude kogumine pole meil olnud kunagi nii populaarne kui rahvalaulude kogumine ja et juttude üleskirjutamine on laulude kirjutamisega võrreldes tülikam ja aeganõudvam, on selleks kaasa mõjunud, et meil rahvajutte on kogusummas ka palju vähem kirja pandud kui rahvalaule.

2. K. Jürjenson kui suurjutustaja. — 1932. aastal tutvusin ühe pimeda mehega, kes osutus haruldaselt heaks jutustajaks. Tema nimi on Kaarel Jürjenson. Olen temalt aa. 1932 ja 1933 kirjutanud 550 kvartlehek. rahvaluulelist materjali. Suurem osa sellest moodustab ERA-s iseseisva köite: ERA II 54, kirjut. a. 1932; vähem osa leidub köites: ERA II 63, 375—429, kirjut. a. 1933; mõningaid ülestähendusi leidub veel minu isiklikes paberites. K. J-lt kirjutatud lehekülgedel leidub: 256 muinasjuttu, naljandit ja muistendit, 249 p. uskumusi ja kombeid, 126 vanasõna ja kõnekäändu, 39 laulu ja mängu, 12 mõistatust, 9 p. etnogr., arheol. ja muid teateid; kokku siis 691 punkti. See kõik on jutustatud ja kirja pandud üheteistkümne päeva kestel, nimelt 9.—12. ja 25.—27. juul. ja 4.—5. okt. 1932, ja 25.—26. juul. 1933.

Tookord elas K. Jürjenson invaliidsuse tõttu Tartu-Maarja kihelkonnas Kavastu vanadekodus. Sündinud on ta 12. märtsil 1868 Kodavere kihelkonnas Alatskivi mõisas, kus isa olnud teomeheks. Kui ta olnud 3-aastane, kolinud isa üle Peipsi Venemaale ja töötanud Oudova maakonnas Verholjane (Virkalemma) mõisas teomehena 12 aastat. Sealt on ta kolinud jälle Alatskivile tagasi, kus tegutsenud samuti teomehena ja hiljem väikemaapidajana Ranna mõisas. Isa elukohamuudatused on kaasa teinud ka K. J., elades 3.—15. eluaastani Oudova maakonnas, 15.—40. a. Alatskivil ja Ranna vallas Kodavere kihelkonnas, 40.—50. eluaastani Maarja-Magdaleena kihelkonnas Saare vallas (sugulaste juures), hiljem aga Kavastu vanadekodus. Pimedaks on jäänud ta 28-das eluaastas. Poisikesena olnud karjane, hiljem isa abiline ja lihttööline. Invaliidina on saanud enne vanadekodusse asumist abiraha Alatskivi vallavalitsuselt.

Iseloomustavana tuleb nimetada, et K. J. on Oudova maakonnas juba lapseaastais puutunud kokku venelastega, on mäginud koos vene lastega ja omandanud varakult vene keele. Esimese koolihariduse saanud kohalikus vene algkoolis, kuid õppinud

K. Jürjenson 10. VII 1932.

hiljem ka eesti koolis („Oudova kõstrikoolis“). Koolis olevat ta jõudnud hästi edasi ja olnud vahel koguni õpetajale abiliseks, õpetades teistele eesti lastele vene keele tähti. Nooremas eas olevat ta nägijana lugenud ka mõningaid juturaamatuid ja ajalehtigi¹. Kuid ta tundus sellegipärast usaldatava jutustajana. Kogu eluaja on ta jäänud lihtsa maarahva keskele ja on neilt omandanud jutud ja muud ained, mida nüüd vanas eas pajatab. Tänu haruldaselt heale mälule on ta repertuaar kasvanud õige suureks. Siiski mäletas ta paljudel juhtudel ütelda, kust või kellelt ta teatava muinasjutu või muistendi olevat kuulnud. Tema kuulumist harilikku külamiljösse näitab seegi, et ta on võtnud tõsiselt mitmeid rahvapäraseid uskumusi: „Kui hunt näeb inimest enne, kui inimene teda, siis võtab hääle ära.“ Nii juhtunud K. J-ga karjapõlves. Nädal aega oluvat tal seetõttu hääle ära, et hunt näinuvat teda esimesena. Usutakse, et jaanilaupäeva ööl öitseb sõnajalg ja et see õis olevat suurte maagiliste omadustega. K. J. olevat kord jaaniööel käinud otsimas sõnajaõit, kuid mitte leidnud.

¹ Eluloolised andmed saadud K. J-lt endalt. Kokkuvõtlikul kujul olen need enim avaldanud „Rahvapärimeste Selgitajas“ nr. 2, 42—44.

3. Kuidas toimus küsitlemine ja kirjutamine. — Eestis on kohti, kus vana vaimne rahvakultuur esineb veel küllaltki elujõulisena, nagu Setumaal, Kuusalu kihelk. rannakülades ja mitmel pool mujalgi. Seal pole tubli lauliknaise või hea jutustaja leidmine sugugi raske. Siiski on alasid, kus teadjamaid inimesi — jutustajaid ja laulikuid — tuleb otsida esi-joones vanadekodudest. Kavastu vanadekodusse sõitis allakirjutanu selleks esmakordselt laupäeval, 9. juulil 1932. Üllatuseks selgus, et siia oli koondatud peamiselt vaimuhaigeid, kelle hulgas leidis ainult üksikuid terve mõistusega inimesi. Kui mõnda eite olin sissejuhatuseks küsitlenud tagajärjetult, saadeti asutise juhataja poolt mu jutule „Jüri“-hüüdnimega pime mees, kes osutuski Kaarel Jürjensoniks. Et ta oli suitsetaja ja mul kaasas pakk paberosse, siis saime sedamaid sõbralikule jutule.

Juba esimesel päeval kirjutasin temalt 37 rahvajuttu, 20 p. uskumusi-kombid, mõistatusi ja muud, kokku 68 punkti. Esimesed temalt kirjutatud jutud on muistendid unes juhatatud rahast, orga-haigusest, luupainajast jne., mis tulid meelde ühenduses uskumuste ja kommetega. Alles aegamööda hakkas ta esitama ka naljandeid ja muinasjutte. Nelja esimese päeva jooksul kirjutasin temalt 123 rahvajuttu ja peale selle veel rohkesti muud materjali. Kaasavõetud kirjutusmaterjal oli seega läbi ja sõitsin Tartu tagasi. Ümberkirjutatult andsid nelja päeva kirjapanekud 252 lk. Hiljem käisin K. J-lt kirjutamas veel kolmel korral, kokku üksteist päeva. Olin väga huvitatud, kauaks jätkub tal ainekikku. Lootsin lõpulejõudmist varem, millest ongi tingitud korduv külastamine. — Olin siis rahvaluulet varemalt kogunud juba viiel suvel ja üks kord talvelgi. Enamasti tuli kas üks või mitu kihelkonda mõne nädala jooksul „läbi korjata“, mis aga ei võimaldanud üksikute jutustajatega väga pikalt tegemist teha. Nüüd oli selleks esmakordselt päris hea juhus. K. J-l kui pimedal oli vanadekodus ainult väheseid töökohustusi, mistõttu oli sageli võimalik kirjutada hommikust õhtuni, arvatud maha ainult väiksed vaheajad.

Algul lasksin teda jutustada vabalt, mis aga meelde tuli. Et tal oli suur tagavara, polnud küsitlemiseks esialgu mahtigi. Alles paaril viimasel käigul olid mul kaasas eesti ja vene rahva-

juttude registrid¹, mida püüdsin kasutada meeldetuletamise hõlbustamiseks. K. J. jutustas meeeldi ja vastupidavalt. Mina ise aga tundsin end mitmel õhtul pidevast kirjutamisest päris väsinuna ega suutnud lõpuks enam kõike kuuldavat täpselt fikseerida. Sellest on tingitud mõned üksikud konspektiivsed kirjapanekud. Esimesel käigul ma kirjutasin esiteks pliiatsiga ja kirjutatu hiljem Tartus olles tindikirjaga; kuid hilisematel külastustel kirjutasin otsekohe tindiga. Kirjapanekud on peaaegu kõik kirjutatud sõna-sõnalt jutustamise järgi. Kuigi ma kirjutasin harilikku kirja (mitte kiirkirja), kohanes jutustaja hõlpsasti minu kirjutamiskiirusele.

Küsitlemiseks ja kirjutamiseks olid Kavastu vanadekodus rahuldavad võimalused. Tuba, kus elas „Jüri“ ühes kolme teise hoolealusega, asus teisel majakorral. Kui päeval teised hoolealused aeti parki jalutama, võis seal töötada segamatus rahus. Ka „Jüri“ ise hoolitses selle eest, et soovimatud naabrid sinna tülitama ei tulnud, haarates tarbekorral isegi kepi järgi. Suure enamiku temalt saadud materjalist olen kirjutanudki seal ülemises toas, toetudes kas väiksele toidukapile või põlvele, sest lauda seal polnud. Teisel käigul (25.—27. VII 1932) oli soodustuseks veel see, et magasin ise ka öösi samas toas, kuna üks hoolealuse voodi oli juhtumisi tühi. Nii sai jutustamine alata hommikul võrdlemisi varakult ning kesta hilisõhtuni. Asutise juhataja ja personaal suhtus minu töösse heatahtlikult ning püüdis seda soodustada. Kuid viimastel käikudel mu kõrvad siiski püüdsid kinni võõristavaid märkusi, nagu võiks selles silmatorkavalt pikas ühe vanamehega jutlemises olla midagi ebaharilikku, isegi anormaalset...

4. K. Jürjensoni repertuaarist. — Kõik K. J-lt kirjutatud jutumaterjali olen omale konspekteinud ja konspektid süstematiseerinud, võttes aluseks A. Aarne' „Estnische Märchen- und Sagenvarianten“ (FFC 25), kuid kasutades selle kõrval ka N. P. Andrejev'i „Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне“² ja Aarne-Thompson'i „The Types of the Folk-tale“ (FFC 74).

¹ A. Aarne Estnische Märchen- u. Sagenvarianten. FFC 25 (Hamina 1918); Н. П. Андреев Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне (Ленинград 1929).

² Selle järgi määratud tüübid on eraldatud lühendiga Andr.

Selgus, et K. J-i repertuaar on silmatorkavalt rikkalik ja mitmekesine. Temalt kirjutatud 256 rahvajutu hulgas on 55 muinasjutu, 100 naljandit ja anekdooti, 28 tekke- ja seletusmuistendit, 68 muud muistendit ja 5 jutukujulist loodushälte seletust.

On esindatud kõik muinasjuttude liigid: loomamuinasjutte — 9, nõidusmuinasjutte — 11, legende — 14 + 7 (moraalijutte: pühapäeva pühitsemisest, kurjavandumisest jne.), novellilaadilisi muinasjutte — 13 ja vanapaganajutte — 1. Viimaseid on sellepärast vähe kirja pandud, et jutustaja ütles neid lugenuvat raamatuist. Iseloomustavana paistab silma legendide ja moraalijuttude, samuti ka novellilaadiliste muinasjuttude võrdlemisi suur arv. Nende hulgas on mitmeid haruldusi, mis Aarne nimestikus (FFC 25) on registreeritud kas ainult 1—2 teisendis või puuduvad seal hoopis. Mitmeid legende on jutustaja kuulnud v e n e l a s t e l t, mis seletabki nende harulduse eesti juturepertuaaris. Käsitlen neid eespool eraldi, ühenduses K. J-i muu venepärase ainekuga. Novellilaadiliste hulgas on arvuliselt esikohal muinasjutud targast noormehest ja ettemääratud saatusest: „Kuningapoeg ja sepapoeg“ (Mt. 920), „Poiss võidab härra mõistujutuga“ (Mt. 921), „Karjapoiss (õpetaja asemel) kuningale vastamas“ (Mt. 922) — 2 eri redaktsiooni, „Kuningapoeg ja pikne“ (Mt. 932*), „Ennustatud veesurm“ (Andr. Mt.*932 I) — 2 redakts., „Mõrtsuka tunnil sündinu“ (Mt. ?), „Varga tunnil sündinud poiss“ (Mt. ?) jt. Viimatimainitud muinasjuttude rühma kuuluks veel haruldane rahvanovell, mis Aarne nimestikus puudub: Ema tapab teadmatuses oma poja, kes 25-aastase sõjaväeteenistuse järele jõuab koju, kaasas palju raha¹. Edasi esineb ühes K. J-i jutus Shakespeare'i „Veneetsia kaupmehest“ tuntud motiiv: Juut tahab oma võlglaselt lõigata südame alt üks lood liha, kuid loobub sellest, kui peab lõikama täpsalt ühe loodi ja ei tohi tulla verd. Jutt olevat kuulnud kellelki Pala mõisa teomehelt ja põlvneb tõenäoliselt kirjandusest. — N a l j a n d e i d ja a n e k d o o t e on K. J-i toodangus silmatorkavalt rohkesti vaimulikest (preestreist, kiriku-

¹ Vrd. O. L o o r i t s Livische Märchen- u. Sagenvarianten (FFC 66), Mt. 939*.

õpetajaist jt.) ja ka mõisnikest. Nende hulgas on ka vähetuntud, nagu „Joodik kirikuõpetaja“ (Mt. 1846*, Aarnel registree-ritud ainult 1 teis.), „Papil pole tarviski jutlustada“ (Mt. 1826*) jmt. Paljud naljad ja anekdoodid karakteriseerivad ümbruskonnas tuntud isikuid. Mõisnikest on anekdootides populaarne Saaremõisa „krahv Manteuffel“ oma erakordsete vempudega. Mõned naljad on huvitavad ka kultuurlooliste pildikestena, näit. järgmine (Mt. 1841*):

(Muistne söömapalve.)

Koeru õpetaja üteld leeripoisile: Loe söömapalve.

— Ei oska, pois ütle.

— No mis isa ütleb, kui laua juure lähete?

— Meil põlegi lauda!

— No kus siis sööte?

— Põrandal.

— No mis siis isa ütleb, kui kausi juure lähete?

— Meil põlegi kaussi!

— No kost siis sööte?

— Padast.

— No mis isa siis ütleb, kui pada juure lähete?

— Siis lööb lusikaga otsa ette ja ütleb: Ää määri tõbras tahmaga!

ERA II 54, 96—97 (81).

K. J-i tekkelugudes ja seletussagades on terve rida tüüpe, mida Aarne register ei tunne, nagu „Miks inimese eluiga on pikem kui loomadel“, „Miks venelane alati laulab“, „Kuidas Adam jumalaga kaupa tegi“ (kui sageli võib mees käia naise juures), „Miks käol pole pesa“ jt. Näiteks olgu siin toodud lühike tekst häälte jagamisest loomadele ja lindudele, mis Aarne loendis puudub ja on ainuke teadaolev rahvapärane paralleel F. R. Faehlmanni „Vanemuise laulule“¹.

Jumal on loond kõik linnud ja loomad. Jumal teind ääli ees ja loomad ja linnud teind ääli järele. Nii saand iga loom ja lind oma ääle. Aga kala aand ainult nina veest välja, kõrvad jäänd vette. Nii jäänd kala päris tummaks.

Muistendid, mis K. J. on jutustanud, sisaldavad mütooloogilisi pärimusi (kuradist, libahundist, puugist, tuulispasast, kodukäijast, painajast jm.), mitmesuguseid kohalugusid (allika-

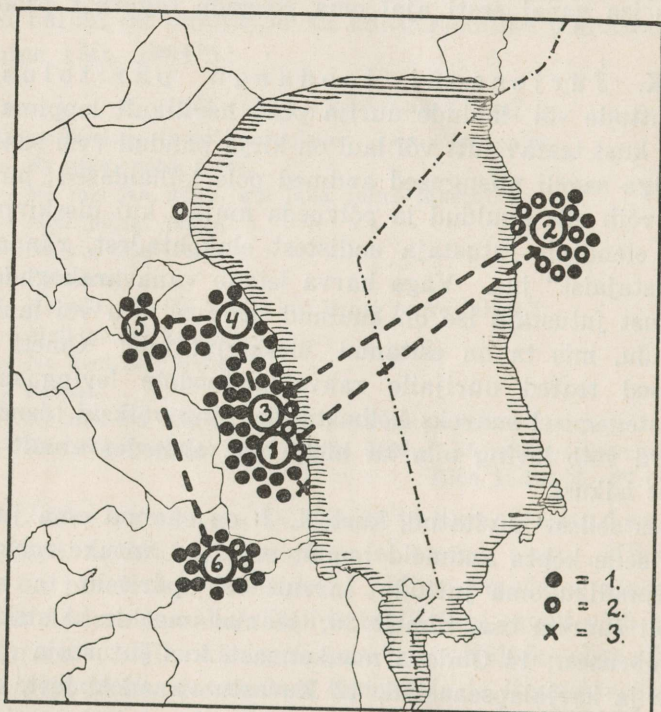
¹ Vrd. Friedrich Robert Fählmann Kirjatööde kogu I (Jurjevis 1915) 75—76; Friedr. Rob. Faehlmanni album (Tartu 1929) 80—82.

test ja järvedest, kividest, mägedest, kirikutest ja kabelitest), ajaloolisi mälestusi, isikute iseloomustusi jne. Huvitavamatenä ja haruldasematena tunduvad „Kolm kalakuningat“, milles jutustatakse kalade valitsejaist (haldjaist), ja mõned ajaloolise või kultuuriloolise sisuga lood, näit. „Kuidas teoorjus ära kadus“, „Rotimõisa puudus“, „Miks mõisnik talumehelē kohta ei müünud“, „Kuidas isa vanal eesti ajal oma poegade tugevust proovinud“ jmt.

5. K. Jürjensoni toodangu päritolust. — Rahvajuttude või -laulude uuriija peab harilikult leppima ainult teatega, kust teatav jutt või laul on kirja pandud (või saadetud). Kuid väga sageli niisugused andmed pole küllaldased; huvialune teisend võib olla kuulnud ja põlvneda mujalt kui üleskirjutamiskohast, olenevalt jutustaja endistest elukohtadest, rännakutest, „eeljutustajaist“ jne. Väga harva leidub vanavarakogudes andmeid, kust jutustaja ise on kuulnud teatava jutu või laulik teatava laulu, mis ta on esitanud üleskirjutajale. Ometi oleksid niisugused teated uuriijaile rahvaluuletoodete levingusuundade kindlakstegemisel suureks hõlbustuseks ning võiksid tõendada, et mõnikord võib leving olla ka hüppeline, olenedes ainult mõnest üksikust isikust.

Olles sellest huvitatud, kust K. J. on saanud oma jutuvara, pärisin selle kohta andmeid temalt endalt. Natuke rohkem kui ühe neljandiku oma juttude (arvult 69) päritolu ta mäletas. Neist oli suurem osa, nimelt 30, jäänud meelde Alatskivilt ja selle ümbrusest, 14 Oudova maakonnast, kus jutustaja elas oma nooruse ja karjalapseaastad, 12 Kavastu vanadekodust, 4 Saare vallast ja üksikuid veel mujalt. Need põlvnemisandmed on esitatud kaardil lk. 838, välja arvatud ebamäärased teated, nagu „seda üks vananimene rääkis“ jms. Eeljutustajaiks on olnud ikka vanemad inimesed. K. J. ise ütleb: „Mis vanad mehed ja naised on rääkind, kõik on meeles.“ Kuid oma vanemait polevat ta sel alal siiski midagi nimetamisväärset pärinud. Emal olevat natuke jutustamisandi ikka olnud, isa olnud aga hoopis vaikne ja sõnakehv. Kord isaga vallamajas abiraha järel käies viinud ta isa Kallaste kõrtsi ja ostnud talle viina, siis saanud isa keelepaelad lahti. Olnud pärast ki vahel ütelda: „Ostsin isale juttu.“

Paljudel juhtudel mäletas K. J. täpselt, kellelt ta selle või teise loo oli saanud. Muinasjutt vahetusse sattunud kuningapojast ja sepapojast (Mt. 920) olevat kuulnud Kaarel Koinurmelt, Masso küla sepalalt. Muinasjutu „Kuningapoeg ja pikne“ (Mt. 932*) olevat jutustanud „Toomas Lintbär (Lindberg?)“ Peatsikivi külas Alatskivil,“ olnud umbes 80 a. vana. Looma-

K. Jürjensoni juttude põlvnemine. Ringiga piiratud numbrid märgivad jutustaja elukohti. Märkide tähendus: 1. — kuulnud eestlaselt, 2. — kuulnud venelaselt, 3. — kuulnud saklaselt.

muinasjutt „Rebane kalakoormal“ (Mt. 1) olevat kuulnud Oudova maakonnast: „Üks vene vanamees rääkis Oudova kreisis Miikova külas; jooksi vanamehe ümber, vanamees rääkis muinasjuttusi.“ Naljandi „Laisk mees sõjasangariks“ (Mt. 1640) juurde kuulub märkus: „Alatskivil oli vana Nikolai-aegne soldat Aia Adam, tema rääkis seda juttu.“ Mõnel üksikul juhul on põlvnemisandmed isegi mitmeastmelised. Kummitusjutu „Vai-

mude tund Tartus Peetri kirikus“ (S. 1) juurde kuulub märkus: „Seda rääkis Viidike talu tütar Rosalje Peterson Saare vallast. Tema oli Tartus käsitöökoolis ja see provva, kelle juures ta õppimas oli, see oli rääkind.“ Muistend „Kuidas teoorjus ära kadus“ olevat kuulnud kelleltki „Tallinnamaa mehelt“, kes olnud Alatskivil ehitustööl.

Elukutselt on K. J-i eeljutustajate hulgas olnud karjuseid, mõisateomehi, vanu soldateid, külaseppi, öövaht, müüritöölisi ja teisi. Jutte on kuulnud lapsena karjas olles, leeris olles, metsas puid raiudes, veskil olles, ehitustöödel ja mujal, kus inimesi rohkem koos. Rahvuselt on K. J-i eeljutustajad olnud suures enamuses muidugi eestlased. Kuid suurjutustaja enda andmete põhjal olevat vähemalt 16 juttu kuulnud venelastelt; nende juures peatun lähemalt järgmises lõikes. Seletussaaga „Kuidas Aadam jumalaga kaupa tegi“ olevat Alatskivil kuulnud kelleltki sakslaselt, kes töötanud seal ehitusmeistrina.

6. Vene aineid K. Jürjensoni toodangus. — Eesti rahvajuttude rikkalikus repertuaaris on nii läänest kui idast tulnud importi. Idapoolsed ained on saadud venelastelt. „Kõnelemata alles viimaseil aastakümneil ametnikkude, sõjaväelaste, õpilaste ja igasugu poolharitlaste kaudu laia tulvana levitatud vene naljandeist, sageli õige rõvedaist, on olnud suuremaks rahvaluuleliseks impordiks venest muinasjutud, legendid ja muu kreeka-katoliiklik mütoloogia,“ ütleb Eesti Rahvaluule Arhiivi juhataja dr. O. Loorits¹. K. Jürjenson on konkreetseks näiteks sellest, kuidas on toimunud vene muinasjuttude, legendide ja naljandite ületoomine. Noores eas on ta elanud Oudova maakonnas otse venelaste keskel, on omandanud seal vene keele ja ühes sellega võtnud vastu vene muinasjutte ja naljandeid, mis tal nüüdki olid meeles. Hiljem Alatskivil ja selle ümbruskonnas elades on ta sealgi puutunud kokku venelastega ja kuulnud neilt rahvajutte. Siinseilt venelastelt olevat jutud kuulnud enamasti eesti keeles. Üldse nimetas K. J. ise 16 rahvajuttu, mis tema enda mäletamise järgi olevat kuulnud venelastelt. Kuid tema toodangus leidub veel muidki palasid, mis tõenäoliselt põlvnevad Venest.

¹ Vanavara vallast. Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad I (Tartu 1932) 45.

Hea jutustajana on ta oma arvukaid jutte levitanud paljudele eesti kuulajatele, nii noortele kui vanadele.

Nende lugude hulgas, mis K. J-i enda tõenduse järgi olevat kuulnud venelastelt, on osa niisuguseid, mis eestlastelgi laialt tuntud, nagu Mt. Mt. 1, 300, 707, 751, 812, 1540 ja 1739. A. Aarne registri järgi kuuluvad aga paariteisendiliste harulduste hulka muinasjutud „Naine petab karu“ (Mt. 160*) ja „Kurat näitab mehele ta naise truudusetust“ (Mt. 824*). Aarne registris üldse puudub, küll aga leiame venes vasteid K. J-i muinasjutule „Tuul ja päike“ (Andr. Mt. *298). Siia kuuluks veel naljand venelasest, kes pannud „pühameeste kujud“ hobuse juurde kaitseks huntide vastu (registrites puudub vastav tüüp). Ka mitmele nendest, mille päritolu K. J. ise ei mäleta, leiame vasteid Andrejevi registrist (kuid FFC 25-s puuduvad!): „Peet-ruse ema taevaviimine“ (Andr. Mt. 804), „Kitsi peremees ja helde sulane“ (Andr. Mt. *751 II), „Kirvesupp“ (Andr. Mt. 1548), „Ennustatud veesurm“ (Andr. Mt. *932 I). Venelaste naabrus on arvatavasti põhjustanud seletussaagad „Miks venelane alati laulab“ ja „Miks kurat Venemaale põgenes.“ — Üksikuid venekeelseid lauseid või vene keele sõnu leidub mitmes K. J-lt kirjutatud jutus, enamasti naljandeis. Ühes naljandis saab Tähemaa küla Viira t. peremees Tõnis Peterburis oma küsimustele venekeelse vastuse „не понимаю“ (ei mõista) ja peab seda isikunimeks (Mt. 1700*)¹.

Venepoolse juturepertuaari Eestisse sissetoomisel on suurel määral olnud vahendajaiks veel endised eestlastest sõdurid, kes teenisid hulk aastaid vene sõjaväes ja sealt tagasi tulles töid kaasa vene rahvajutte. K. Jürjenson olevat — tema enda ütle-mise järgi — kuulnud ühe muinasjutu ja neli naljandit v a n a -d e l t s o l d a t i t e l t, kes olnud „25 aastat kroonut teenind“. Osa neist juttudest on ka sisuliselt seoses sõduriteenistusega: „Soldat avastab kindraliproua truudusetuse“ (Andr. Mt. 1360 B), „Laisk mees sõjasangariks“ (Mt. 1640), naljand maailmasõja

¹ Aarne-Thompsoni järgi (Types of the Folk-tale 248) on sama naljanditüüp tuntud ka soomlastel ja Aafrika kuldrandlastel, kuid tõenäoliselt esineb see veel mujalgi. Vene kirjanik V. A. Žukovskij käsitleb sama teemat luuletises „Kannitferstan“.

„põhjustest“, „Kirikuõpetaja laseb tuvi lennata kirikusse“ (Mt. 1837) ja „Kolm laiska“ (Mt. 1950). Soldat esineb peategelasena mitmes K. J-i muinasjutus ja naljandis. Ühes naljandis proovitakse teenistusest kojutuleva soldati vene keele oskust (Mt. 1940). Naljandis „Kirvesupp“ perenaine, kui supp keeb, küsib soldatilt, „kuda see vene keel ka oli,“ ja soldat seletab talle lõõpides üksikute sõnade tähendust.

Päris täpselt on muidugi raske määrata, kui suur osa K. J-i toodangust on saadud venelastelt või kui suur on üldse vene mõju temalt kirjutatud juttudes. Olen püüdnud siiski näidata, et vene ainestik tema toodangus on kaheldamatu ja küllaltki silmatorkav. K. J. on teadaolevaist kõige parem näide, kuidas eesti rahvajuttudesse on levinud ja veel nüüdki levib vene laene.

7. Märkmeid K. Jürjensoni juttude stiilist ühes jutunäitega. — Olen kohanud jutustajaid, kes sama juttu mitu korda esitades võivad luua igakord uusi, paljudes üksikasjades erinevaid redaktsioone. Niisuguste jutustajate hulka ei kuulu K. Jürjenson, kel puudub kalduvus fantaseerimiseks. Ta näis püüdvat seda, mis oli kuulnud teistelt, ka umbes samasugusena anda edasi. Kui ta sama muinasjuttu esitas ka kaks korda, olid need teisendid võrdlemisi väheste erinevustega, välja arvatud mõni erandjuht. Näit. lõppes muinasjutt „Kurat näitab mehele ta naise truudusetust“ (Mt. 824*) esmakordsel jutustamisel lausega: „Noorem vend võttis edaspidi naise töö juure kaasa ja pani ta krohvi segama“; kuid teiskordsel jutustamisel oli lõpp erinev: „Jättis naise teise vennanaise hoole alla ja läks vennale järele töö juure.“

K. J-i toodangus köidab tähelepanu naljandite suur arv. Suures enamuses on tema naljandid kergelt humoristlikud, pilkeski mitte eriti teravad. Ebasündsaid naljandeid ja anekdoote on ainult üksikuid. Mõnel juhul tundub, nagu oleks mõni naljand ja muinasjuttki tehtud viisakamaks, jättes ära sündsustunnet riivuvaid sõnu või motiive. Naljandis „Juuksekuldaja“ (Mt. 1731, eri redaktsioon) kelm noormees suure rahalise tasu eest „kuldab“ tõkatiga kirikuõp. tütre ja teenija juukseid ning saab lõpuks õpetajalt endalt pettuse teel veel hobuse. Harilikult selle naljandi eesti teisendeis — niipalju kui oli võimalik Aarne registri järgi kontrollida — ei kullata mitte juukseid vaid ihu-

karvu, ja sellele liitub veel muid ebaviisakaid motiive. K. J. olevat kõnealuse naljandi kuulnud vene müüritööliselt Nina külas. Kuid Andrejevi registris puuduvad selle tüübi kohta näited. Muinasjutus „Vastaseotsija“ (Mt. 650 B) kaks vägimeest tõukavad öösel nende vahel magavat „vastaseotsijat“ hingeõhuga edasi-tagasi. Kuid muis eesti teiseis on tõukamisvahendiks harilikult mitte hingeõhk vaid „püksituul“¹. — K. J-lt on, nagu eelpool nimetatud, saadud mitmeid huvitavaid legende ja legendilaadilisi moraalijutte. Lisaks sellele leidub moraliseerivaid ütlusi ja lõppmärkusi ka tema muinasjuttudes. Lorient hoidumine ja moraliseeriva tendentsi rõhutamine võib jutustajal oleda kõigepealt isiklikust maitsest. Kuid K. J-i puhul tuleb arvesse veel see asjaolu, et ta on invaliid ja et ta koduse inimesena ja laste-seltsilisena on ehk rohkem harjunud jutustama lastele kui vanadele, mis pole jätnud mõjustamata ta repertuaari ja stiili.

Üks nähe, mida võib tähele panna paljude jutustajate juures, on muinasjuttude lähendamine tõsielule ühenduses usutavuse tõstmisega ja fantastika vähendamisega. Muinasjutu tegevus ühendatakse jutustajale ja kuulajatele tuntud kohtadega, nimetud ja fantastilised kangelased muudetakse nimelisteks või ühendatakse rahvusvahelisi rändmotiive koguni koha peal tuntud isikutega; samuti liitub muinasjuttudesse kohalikke rahva kombeid ja uskumusi. Juttude algul või lõpul esineb väiteid, et see, kes seda ennem olevat kõneldud, olevat kõike seda isiklikult näinud jne. Mõnikord jutustatakse muinasjutt või naljand koguni esimeses isikus, millest peab järgnema, et see kõik olevat juhtunud „eelkõneleja“ endaga, mitte ei-tea-kus ja ei-tea-kellega.

Kõigi nende küsimuste kohta pakub huvitavaid tõendeid ka K. J-i toodang. Kuid piiratud ruumi tõttu esitan siin illustratsiooniks ainult ühe muinasjutu².

¹ A. Anni Kalevipoeg eesti rahvaluules I. Acta et Comm. Univ. Tart. B XXXII 1 (Tartu 1934) 94 jj.

² K. J-i juttudest on seni trükist ilmunud 11 numbrit: üks — O. Loorits Eesti rahvausundi maailmavaade (Tartu 1932) 82—83; kolm juttu — O. Loorits Vanarahva pärimusi (Tartu 1934); seitse juttu — R. Viidebaum, O. Parlo, K. Mihkla Eesti muinasjutte ja muistendeid (Tartu 1934).

Vastaseotsija.

Nüüd tuli üks iiglaaegne naljalorikene meelde.

Keilama Aadu maja olnud Silmikese einamaa peal ja seal siis elas Keilama Aadu, ja temal oli kolm poega.

Vanem poeg Joosep võttis naise, läks isast lahku ja ehitas omale maja Pedaka mäele — see oli ka seal Alatskivi pool.

Aa sis sures Aadu isi ära, jäi siis lesk naine kahe noorema pojaga majasse — Joosepi maja oli ju lahus —, jäi Silmikese einamaa peale.

Aga siis oli seal üks poeg, kes ei tahtnud isa sõna kuulata — sel nime küll ei ole —, tööd ei tahtnud teha, läks isamajast ära, ulkus mööda ilma ja otsis oma vastast, meest, kes nii kõva jõuga oleks nagu tema; — tema oli teistest pisut kõvem ja otsis nüid teist omasarnast. Viimaks juhtus õhtuks selle Keilama Aadu maja juure oma pika reisi peal. Siis läks majasse ja palus perenaiselt öömajaluba ja perenaine lubas: Kõigesuurema lahkusega võite jääda, ja esi seadis õhtuks supipada keema,

No sis poiss istus ja vaatas: Perenaine tõi üks külimit erineid ja pool külimittu kruupe — pani katlasse keema ja sis tõi kolm nülitud vasikat, raiodus tükkideks ja pani kõik kolme vasika liha ka katlasse keema. Aga siis see kangemees mõteld, et siia tuleb ikke üks suur pere sööma, kui nii palju kraami pannakse.

Ja kui supp valmis sai, perenaine tõstis lauale ja ulk liha ka ja ütles võõrale: Tule sööma, sul kõht tühi, ei jõua niikaua oodata, kuni mu pojad kodu tulevad. Ja siis istus see noormees laua juure ja sõi ühe vasika kintsu ära ja pool kaussi suppi. Ei tea, kui suur see kauss just oli, aga ta oli oma teada ka ikke tubli sööja.

Ja siis perenaine tõi õlgi sisse, ütles: Eida magama. Siis eitas ta pikali puhkama sinna õlgede pääle.

Aga siis tulid Aadu naise pojad kodu, küsisid ema käest: Kes siin magab?

Emä ütles: Üks võõras noormees tuli, palus öömaja, mina võtsin.

Siis ütlesid: No tule, noormees, üles, akka meiega õhtut sööma.

See tuli ka, läks istus nendega lauda — no kui kutsutakse, siis peab ikke minema. — No sõi ka seal — nigu kärbes teiste kõrval. — Ta oma pojad sõid kumbki vasikatäie liha ära ja paar kausitait suppi.

Ja siis see võeras noormees vaatas: nüid olen ma vägimeestega kokku saand, aga ei ta, kuidas ma siit pääsen; et kui niimoodi söövad, neil siis ikka jõudu on.

No siis eitsivad magama. Teine eitis teine poole ja võeras eitis vahepeale. Põhu pääle eitsid. Ja siis kui teine poeg õhkas oma suus, nii viskas võõra mehe oma ingeõhuga teisele vastu rindu, teine õhkas vastu ja viskas teisele vastu rindu — nii kloppisid pool ööd poissi. Ja siis uinusid ikka viimaks magama.

Omikul kui üles ärkasid, siis võeras läks toast välja ja pistis kohe põgenema. Teine poeg läks ukse ette ja õikas: Ära jookse! Tule tagasi, söö

köht täis, mine siis, ega me sulle midagi kurja ei tee. — Võõras jooksis ikka ära.

Joosis siis Pedaka mäest üles. Ja seal kündis Aadu naise poeg, kes elas neist lahus, — Joosep kündis kaks ärge adra ees. Jooksis sinna: Kulla mees, võta mind varju! Need mehed ajavad mind taga.

See ütles: Oh ära karda, ega need midagi ei tee, need minu vennad.

Viimaks Joosep pistis selle võõra siiski püksitasku. Ja siis oli tal kuue-taskus piip ja piibu ots õõrus sel põgenejal pealae pealt juuksed ära. — Kui suur see piip just oli, seda ei tea, aga suur ta oli, kui mees ise juba teise võis panna püksitasku.

Ja siis kui poiss ära läks, siis Joosep laskis põgeneja püksitaskust välja ja pani maha. Siis läks poiss oma isamajasse tagasi ja palus andeks, et ta niimoodi ulkuma oli läind. Siis akkas isamajas töötama ja elas kuni surmani, enam ei läind ulkuma ega jõumeest otsima.

Jutustaja ütleb: „Seda kuulsin ühe vana tudikese käest, see on üks rootsiaegne vana jutt.“

ERA II 54, 170/6 (169) < Ta-Maarja, Kavastu v., Kavastu vndk. — Richard Viidebaum < Kaarel Jürjenson, snd. Kodaveres 28. II 1868 (11. VII 1932).

Esitatud teisendis on täheldatav sündmustiku harukordne lokaliseering, millist ei esine üheski muus selle muinasjutu eesti teisendis. Hiidudeks on siin kohalikke mehi, Keilama Aadu kolm poega Alatskivi lähedalt. Vastaseotsija kaitsjana esineb meil kõige sagedamini Kalevipoeg, kuid käesolevas teisendis on selleks üks Keilama Aadu poegadest, hiidlik kündja. Kündja-redaktsiooni peabki selle jutu uurija A. Anni vanemaks ja algupärasemaks¹. Viisakamaks-tegemist selles teisendis, algupärasema „püksituule“ asendamist hingamistuulega olen juba nime-tanud. Samasse kategooriasse kuuluks veel seik, et piip hõõrub seiklejal pea paljaks (algupärasem on *penis*). Rahvapärased terminid „iiglaaegne“ ja „rootsiaegne“ tahavad rõhutada selle muinasjutu suhteliselt suurt vanust.

Eelnenus olen teinud mõned lühidad iseloomustavad märk-med K. Jürjensoni kui jutustaja ja tema toodangu kohta. Olen seega tahtnud näidata, et rahvajuttude kogumisel tuleks täiesti õigustatult omistada suuremat tähelepanu andekamaile jutusta-

¹ A. Anni op. cit. 108 jj.

jaile, pannes kirja nende toodangu võimalikult terviklikul kujul. Senisest rohkem tuleks küsitleda ka andmeid jutustajate endi ja nende juttude päritolu kohta; niisugused andmed paneksid tekstid uurijate huvides rohkem kõnelema. Suurjutustajate kogutoodangud aga, mis reeglipäraselt kirja pandud, pakuksid väärtuslikku ainet rahvajuttude levingu, sõnastusstiili, kompositsiooni jne. selgitamiseks, lähtudes üksikuist jutustajaist.

D'un grand conteur et de sa production.

En Estonie on a consacré jusqu'à présent plus d'attention aux vieilles chansons populaires et aux chanteurs qu'aux contes populaires et aux conteurs. Mais on trouve encore aujourd'hui des conteurs très remarquables à qui on pourrait bien attribuer le nom de grands conteurs. L'auteur a noté en 1932 et 1933 sous la dictée d'un homme aveugle, ancien ouvrier agricole K a a r e l J ü r j e n s o n (né en 1868) qui habita l'asile des vieillards infirmes de Kavastu, pendant 11 jours 550 pages in 4° de poésie populaire. Il y figure 256 contes populaires, 249 articles sur les croyances et les usages, 126 proverbes, encore quelques chansons, énigmes etc. Parmi les contes se trouvent 55 divers contes merveilleux, 100 plaisanteries et anecdotes, 68 légendes et 5 explications des bruits de la nature. Cet homme possédait une mémoire extraordinaire, lui permettant de retenir presque tous les contes populaires qu'il avait entendus pendant sa vie. A propos d'un quart de ses contes il pouvait indiquer très exactement de qui et où il les avait entendus (ces données sont présentées sur la carte p. 838). On trouve dans sa production également des contes populaires appris des Russes ou de caractère russe, car il avait vécu dans sa jeunesse en Russie, ayant appris la langue russe. On y trouve encore d'autres raretés. Dans ses contes merveilleux et plaisanteries se fait remarquer une forte tendance moralisatrice et une disposition prononcée pour la localisation.

